پوهاند محمد بشیر دودیال ۲۰۱۸/۱۰/۲۵

د طبیعی منابعو آفت

Natural Resource Curse

طبیعی منابع، پنځیزې شتمنی یا دچاپېریال ثروت د یوې ټولنې، هیواد او خلکو لپاره هغه د ژوند ډېره قیمتي پانګه بلل کیږی، چې په هغو سره خپلې مادی او معنوی اړتیاوې پوره کوي، خو واقعیتونه ښیي چې ځیني وخت ځینو هیوادو او خلکو ته د دوی طبیعی زیرمی؛ شتمنی او د ژوند وسیله نه، بلکې لویه بلا، آفت او لعنت ګرځي. دلته به لومړی په دیر لنډ ډول طبیعی منابع وپیژنو:

د انسان شاوخوا هر هغه شی چې ده ته ګټه رسوي او په مساعدو شرایطوکې لاسته ورتلای شي (هغه ته لاس رسي ممکن وي)، ارزش ولري، منبع بلل کیږي. یعني هرهغه شی چې هغه ته لاسرسي ممکن نه وي او ارزش ونلري منبع نه بلل کیږي . په بله وینا طبیعی منابع (Natural Resources) داسې هم تعریف شوي دي :

زمونږ په چاپیریال کې ټولې هغه ژوندی او نا ژوندی شتمنی چې دبشر په لاس نه، بلکې په قدرتي ډول دالهي تحفې په توګه زمونږ په شاوخوا کې لیدل کیږي اومونږ ته دپیژندلو او لاسرسي وړ دي. اویا په بل عبارت:

طبیعي منابع اقتصادي سیستم ته دطبیعت او چاپیریال ارزښتناکه ورکړې دي چې دبشر په رفاه کې مهم رول لوبوي.

دیادولو وړده چې دطبیعت اصطلاح زمونږ شاوخوا ټول چاپیریال رااخلي، خومنابع بیا د دغه ټول چاپیریال یواځې هغه ارزښت لرونکي توکي دي، چې اقتصادي وي او د استفادې ارزښت ولري؛ لکه نفتي مواد، ډبرو سکاره، زمکه، اوبه، لرګي، فلزي اونورې قیمتي ډبرې، کبان، نباتات او داسې نورې بېشمیره سرچینې او پیداوار.

د اقتصادي پرمختیا د تیوری له مخې؛ بدایه طبیعی منابع د پرمختیا او ټولنیزې هوساینې یو مهم عامل دی، خو حقایقو وښودله چې د ټیټ مُدیریتی ظرفیت، د کره او منسجمو پلانونو دنشتوالی، ضعیفی ملي پانګې، د تیرښکیلا ک دناوړه اغیزو، د موسساتود ناکافی کارکرد او دخپلو منابعو په هکله دپوره معلوماتو، دهغو په وړاندې د مسئولیت د احساس او مطالعاتو د نه لرلو له امله نه یواځې دا چې دغه غوره سرچینې د دوی د پرمختیا لامل نه ګرځي، بلکې دوی ته لا دیرې ستونزې پیدا کوي. په دغه مقاله کې به یې لاملونه او مثالونه ووایو:

- یو شمیر هغه هیوادونه چې د خپلو پریمانه طبیعی شتمنیو د استخراج او پلورلو له امله پوره بډای شوی دی، د بشپړې عیاشی او غفلت په لوری تللی دی. دوی د نړی د نویوکشفیاتو، اختراعاتو، ادبی پنځونو، هنری خلاقیت،

کلتوری لاسته راوړنو، په نړیواله کچه سیاسی لابیګری، په ریښتني معنا مطبوعاتو، تخنیکی او صنعتی تولیداتو، علمی تجربو او دې ته ورته مسایلو کې ډیر وروسته پاتې او ګوښه شوي دي، که څه لری هم د نورو هیوادونو د متخصصینو د استخدام او د نورو هیواو د تولید شوی تکنالوژی له برکته دی. په دې برخه کې سعودی عرب یو مثال کیدای شی چې د بیخرته پریمانه پیسو او شتمنیو په لرلو سره سره، په پورتنیو مواردو کې د اسرائیلو، جاپان، سنګاپور، کوریا... په شان کوچنیو او بی سرچینو هیوادونو تر بریده نشی رسیدلای، حال داچې شک نشته چې د عناصرو د تعویض یا هم د ځمکې له اتموسفیر بهر د نویو انرژیکی منابعو په کشف سره ممکن د دوی د یوائنی منبع (نفتو) ارزښت ډیر ټیت یا حتا له منځه ولاړ شی، بیا به دغه ډول هیوادونه دتش لاس له امله، په ټولو ساینسی او سیاسی برخو کې نورو ته اړ وي. له دې پرته د دوی د شتمنو خلکو یو شمیر بوختیاوې ډیرې شرموونکی دي. پورته برخو کې ممکن د غفلت یو شمیر نور لاملونه هم وي، لکه جغرافیایی او اقلیمی شرایط، تعلیم او فرهنګی ماحول، تیر میراث او نور، خو یو عامل یې په طبیعی قیمتی منبع ډیره لګول دی.

- په یو شمیر هیواونو کې د دوی پریمانه او قیمتی سرچینې د دې لامل شوی چې د ضعیف مدیریت او بی برنامې ادارې له امله ونشی کولای خپل ملی یووالی تامین او له منابعو ترلاسه کیدونکی عواید، ټولو سیمو کې، په مساویانه او عادلانه ډول عمرانی پروژو کې د ټول هیواد د وګړو په ګټه ولګوي. د دې مثالونه د جنوبی او شمالی عراق د سیمو د خلکو یو دبل په وړاندې دریدل او دنفاق رامنځته کیدل، په ۱۹۶۰ کې له ګانګو هیوا څخه د دغه هیواد د یوه ولایت(کنګولیس) جلا کیدل (کله یې چې د جلا کیدو زیان ولید بیرته ورسره یوځای شو)، د نیجریا له هیواد څخه د دغه هیواد د یوی نفت لرونکی سیمې (بیافرای) جلا کیدل په ۱۹۶۷ کې او بیرته خپل هیواد سره یوځای کیدل و، چې د ډیرو فرصتونو د له منځه تګ او د ولسونو تر منځ د تشویش، زړه بدوالي او ناندریو لامل شو. په سیرالیون کې (۱۹۹۲-۲۰۰۲م. پورې) د طبیعی منابعو پرسر کشمکش د۷۵۰۰۰ تنود مړینې، د۲۰۰۰۰ تنو د معیوبیت، د دوه میلیونو د مهاجرت او د ماشومانو د اوږدې روحي ناروغی لامل شوه چې د الماسو دفاجعی په نوم ونومول شوه؛
- که د منابعو سم مدیریت ونشی، د سیمو د اوسیدونکو ترمنځ د پیغورونو او اختلافاتو لامل کیدای شی؛
- د یو شمیر قیمتی طبیعی سرچینو لرونکو هیوادو تجاربو ښودلې چې د وخت په بهیر کې هغه کسان لوړو مقاماتو او سیاسی واک ته رسیدلي چې په یو شکل نه په یوشکل یې له قیمتی منابعو ناوړه استفاده کړې او په تاوتریخوالی سره د واک په ګدۍ ناست دي او وار په وار یې د ولس په وړاندې له مسئولیتونو ځان ژغورلی (لکه یو شمیر عربی او افریقایی هیوادو کې)؛
- د ضعیف او کاواکه حکومت په حالت کې ستونزه هغه وخت په افت بدلیږی چې د منبع سیمه د مافیا، قاچاقچیانو یا جګړه مارو لاس ته ولویږی، یا د محل بومی خلک په غیر فنی او ناقانونی ډول هغه تر استفادې لاندې راولی. ځینی وخت آن د هیواد دتجزیې خطر رامنځته کوي؛
- ځینی وخت دولت د طبیعی منبع په عوایدو ډیره ډډه لګوي او په عاید لرونکو وګړو مالیې ته چندان پاملرنه نه کوی، دا علت د دې سبب ګرځي چې مولدین او متشبثین د مالیې له امله (په تیره بیا د لوړې مالیې له کبله) د لوړ عاید او زیات تولید خواته و نه هڅول شي، او داخلی تولید ته انګیزه کمه شي، نو ځکه د یو شمیر طبیعی بډایو منابعو لرونکو هیوادو دوه پر دریمه برخه خلک په بیوزلی کې ژوند کوي.

- ځینی وخت د طبیعی منابعو له مدرګه مقاماتو یا بومی اوسیدونکو ته د زیاتو عوایدو په ترلاسه کیدو سره مالی فساد رواج مومی؛
- د یو هیواد (په تیره د پرمختیایی او وروسته پاتې هیواد) د طبیعی منابعو لوی آفت د دوی لوري ته دښکیلاکګرو ځواکونو ورماتیدل دی، اصلاً د نوی استعمار او new colonialism مفکوره له همدې عامل ځخه را پیدا شوې ده، یو شمیر یې لکه په افریقااو منځنی ختیز کې، خپل خام منرالی طبیعی ثروتونه او منابع په ډیره ارزانه بیه پلوري، خو خپله صنعت نلری، له بلې خوا بهرنیو تولیداتو سره خو بیخی سیالی نشی کولای، مثلاً د بولویا، مکسیکو او پیرو اقتصاد او ټول ژوند یواځې د دوی د خامو موادو صادرولو پورې تړلی دی؛
- دغه ډول هیوادونه د دوی د خامو موادو د استخراج پرمهال پورونه اخلی، خو کله چې بحران واقع شی او خام مواد یې بازار ونلری، بیا نو مجبور دی چې د اخیستل شویو پورونو ربح ورکړی، دا حالت دوی ته تر ټولو دروند تمامیږی؛
- په عادی حالت کې دوی د خپلو خامو موادو په صدرو ډېره لګوی او د استراحت په حال کې وي، کومه احتیاطی برنامه نلری، ذخایرو ته پاملرنه نه کوي، بیمې ته پام نه کوي، پرعایداتو تصاعدی مالیاتو ته یې پام نه وي او موثر بانکی سیستم هم نه لري، نو ځکه د رکود په پیښېدو سره پریشانی سره مخامخ کیږی؛
- په دغه ډول یو شمیر هیواو کې د دوی دیر لګښت په نظامی برخه باندی وی مثلاً سعودی عربستان د خپل ملی عاید ځخه په سلو کې لس اضافه مصرف په وسلو باندې کوی، حال دا چې په امریکې او ګڼ شمیر اروپایی هیواو کی د دوی د ملی عاید صرف ۳-۴ سلنه په نظامی برخو کې لګیږی.

له دې بحث او دلایلو ځخه موخه دا نده چې طبیعی منابع ورټو یا یې خامخا یو هیواد ته خطر، زیان یا افت وبولو، بلکې مهمه داده چې طبیعی منابع دثروت او د ولسونو د نیکمرغۍ په توګه وپیژنوو هغه باید مدیریت کړو، پالیسی او ستراتیژي ورته ولرو او د هغود مالکیت او د راتلونکی مسئولیت منلو احساس موجود وی، له هغو ځخه د یوې پانګې په توګه استفاده وشی، پرته له دی چې له کمی یا کیفی پلوه زیانمنې شي. یعنی د پانګی له ګټې باید استفاده وشی، خو اصلي پانګه باید سالمه او ثابته راتلونکو نسلونو ته محفوظه پاتې شي. هغه هیوادونه چې خلک یې د ویښتیا او روڼتیا پړاو ته رسیدلي او د ملی شعور کچه یې اوچته ده، دوی ته د دوی منابع افت نه، بلکې شتمنی اوهوساینه ده. اصلاً دغه بحث په اقتصاد، سیاست، پالیسی جوړونه او حقوقو کې د ملی شتمنیو په هکله د خبر ورکوونکی او انګیزه ورکوونکی بحث په توګه مطرح کیږی. پرمختللو هیوادونو منابع د خپلو هیوادونو د راتلونکو نسلونو یو امانت بللی او هغوی ته یې په صحیح او سالم ډول دسپارنی دنده منلي ده. وروسته پاتې ټولنو نه یواځې دا چې د خپلو طبیعی منابعو په هکله مطالعات او ځیرني ندی کړي، بلکې په دې برخه کی بی توپیره دی. دوی خپلو خلکو ته په دې برخه کی کوم احساس او انګیزه نده ورکړی او نه یې هم دمدیریت کولو لپاره مهارتونه روزلی دی. یو شمیر هیوادونه لکه ناروی، مالیزیا، استرلیا، بوتوسانا، اندونیزیا او چیلی دې برخه کی ډیر کامیاب ګامونه اوچت کړی دی. دوی له فساد سره د مبارزی بنسټونه فعاله کړي، د طبیعی منابعو د شتمنیو د ساتنی مسئولیت یې منلی، ښه مدیریت او ملی ماهر کادرونه یې ورته روزلی، دخلکو پوهاوی کی یې زیار ګاللی، مطبوعات یې موظف کړی، طبیعی منابع یې د قانون نظم لاندی راوستی دی او دهغو ساتنه یې خپله وجیبه بللې ده.

افغانستان د خپلو طبیعی شتمنیو له پلوه یو بډای هیواد دی. دغه هیواد نه یواځې د کانونو له پلوه (چې ارزښت یې تر درې ترلیون ډالرو تخمین شوی)، شتمن دی، بلکې د اقلیمی او وحشی ژوند دتنوع، دلمر دوړانګو، باد، سیندونو او خوړو اوبو، کرنیزې ځمکې، څړځایونو او ځنګلونو له پلوه یو بیساری هیواد بلل شوی دی. افغانستان د مندلیف د جدول تقریباً ټول عناصر لري. یواځې د تیرو ډولونه یې له ۲۰۰ ډولو څخه زیات دی. په کال کې ۲۷۰ ورځې لمر لری !! او د سیندونو جریان یې یوه ثانیه کی تر ۷۰ میلیارد مکعب مترو اوړی. افغانستان به شاید د خپلو نورو منابعو لکه کانونو، ځنګلونو، څړځایونو، لمر، باد، وحش اوزمکو له لحاظه لعن او ګواښ سره مخامخ نه وی، خو د راتلونکی عصر د تر ټولو قیمتی اقتصادی مادې، یعنی روانو اوبو او سیندونو له لوی خطر سره مخامخ دی. که دافغانستان حکومت او ملت په دې هکله ځان بیدار او هوښیار نه کړي، نوپه ډیر نازک حالت کی دي. له دې پلوه افغانستان د یو، دوه نه، بلکې تقریباً د دوه نیمو ګاونډیو له خوا برید لاندی دی او اوبو ته یې سترګې نیولی. دغه ترټولو قیمتی اقتصادی منبع هغه وخت ورځخه ترلاسه کولای شی چې دا هیواد په اوږدو جنګونو، د خرافاتو ترورېځو، د لوږې تر تهدید، د جهل زولنو، د اوهامو او خرافاتو تر تیارې لاندې او د نفاق او تعصباتو په توپانونوکی را ګیر کړی. خلک یې له تعلیم بی برخی او حکومت ثبات ته پرې نه ږدي، جعلی سیاسیونو ته رشوتونه ورکړی او د ملی خوځښتونو او د شعور د ویښیدو مخه ونیسی، د تطمیع، تخدیر، تبلیغ، تهدید، تحقیر، تکفیر، تذویرله وسایلو کار واخلی او ملت دتباهی کندې ته وغورځوی. حال دا چې دا یو هم د ثواب لپاره نه، بلکې د دوی د اوبو لپاره دی. په دې ډول د هوښیارو ملتونو په لاره تلل به مو د نیکمرغی خواته بوځي، خو غفلت به مو له خپلو طبیعی منابعو را ته افت جوړ کړی (خدای پاک دې داسې ورځ نه روالي او که راغلی وي، خدای دې ژر تیره کړي). موږ ډاډه یاستو چې اوس د افغانستان نوی نسل یو هوښیار او بیدار نسل دی، دوی خپلې منابع (په تیره سیندونه) مطالعه کړي او دهغو په ارزښت پوهیږی، د هغو مدیریت ته ځان چمتو کوی او پالیسی او ستراتیژی ورته زده کوی. ددوی په همت به ددغه هیواد دغه منابع آفت نه، بلکه افغانانو ته نعمت وګرځي.